

М. Д. Денисов, аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування
Університету митної справи та фінансів

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ НЕСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито сутність фінансової неспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, визначено й упорядковано зміст основних термінів і понять у даній сфері щодо можливих фінансових ситуацій та розкрито основний зміст управлінських рішень у кожній ситуації. Також визначено основні методологічні засади (мета, завдання, принципи) державного регулювання у сфері фінансової неспроможності.

Ключові слова: фінансова неспроможність, неплатоспроможність, банкрутство, державне регулювання.

M. D. Denisov. State regulation of financial inability of business enterprises: theoretical aspects

Formation of the ideology of building a system of state regulation of the sphere of insolvency of business entities took in the world practice a relatively long historical period. The modern system of state regulation of insolvency has been formed roughly in the 70–80-s of the 20-th century, following the implementation of reforms in the field of regulating the bankruptcy process in economically advanced countries. In Ukraine there is a steady tendency to increase the level of insolvency of business entities. Particularly acutely, the problem of financial insolvency arose from the sharp collapse of the national currency in 2015, when the massive failure of import-dependent enterprises began.

Therefore, it is now relevant to study the essence of financial insolvency of enterprises and state regulation of this phenomenon on against the background of rational world experience, which was determined in the course of long historical practice.

The purpose of the article is to study the essence and content of the concept of “financial insolvency of subjects of entrepreneurship” and the process of state regulation of this phenomenon.

The article discriminates the essence of financial insolvency of business entities, defines and organizes the content of the main terms and concepts in this area regarding possible financial situations and discloses the main content of management decisions for each situation. It is determined that management decisions regarding financial capacity depending on the situation are as follows:

- in a regular situation – situational, provide regulation of individual indicators, operations and processes aimed at solving current issues and development;*
- in the extreme – the system, taken taking into account the influence of a number of factors and the consequences of making this decision in order to return to the normal situation;*
- infreelance – rational-intuitive, formed with in the limits of stochastic control in conditions of uncertainty (working out and selection of the optimal variant of the solution of the situation);*
- emergency – anti-crisis, produced on the basis of assessment of direct and potential risks;*
- in the emergency – creative, on the basis of the theory of conflict management aimed at finding options for preserving the subject of entrepreneurship and increasing its viability.*

The main methodological principles (purpose, tasks, principles) of state regulation in the field of financial insolvency are also defined.

Key words: financial insolvency, insolvency, bankruptcy, state regulation.

Постановка проблеми. Формування ідеології побудови системи державного регулювання сфери неспроможності суб'єктів підприємництва тривало у світовій практиці порівняно довго. Сучасна система державного регулювання неплатоспроможності сформована орієнтовно

в 70–80-х рр. XX ст., після здійснення реформ у сфері регулювання процесу банкрутства в економічно високорозвинених країнах. В Україні спостерігається стійка тенденція до зростання рівня неспроможності суб'єктів підприємництва. Особливо гостро проблема фінансової неспроможності постала під час різкого обвалу національної валюти у 2015 р., коли почалося масове збанкрутіння імпортозалежних підприємств. Тому зараз актуальне дослідження сутності фінансової неспроможності підприємств та державного регулювання цього явища на тлі раціонального світового досвіду, який визначився під час довгої історичної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансової стійкості суб'єктів підприємництва та банкрутства підприємств присвятили праці багато науковців, як-от: Є.М. Андрушак, М.М. Берест, А.П. Тимошенко, А.С. Зінченко, О.О. Кравченко, М.С. Лосева, Є.А. Ревтюк, В.П. Петренко, О.О. Терещенко, О.Ю. Третяк, В.О. Улибіна й інші. Однак, незважаючи на значний науковий доробок із цієї тематики, проблема державного регулювання банкрутства залишається остаточно не вирішеною і потребує подальшого, більш глибокого дослідження. Значна кількість наукових напрацювань щодо проблеми фінансової неспроможності та банкрутства підприємств свідчить про масштабність проблеми та необхідність її нагального вирішення. Варто зазначити, що недостатньо уваги приділено розкриттю сутності понять «неспроможність підприємства» та «фінансова неспроможність підприємства», а також процесу державного регулювання у сфері неспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Мета статті – дослідження сутності та змісту поняття «фінансова неспроможність суб'єктів підприємництва» та процесу державного регулювання цього явища.

Виклад основного матеріалу. Базовими складниками функціонування сучасної моделі ефективного економіки є, з одного боку, ринок і його об'єктивні закони, з іншого – система державного регулювання, яка формує передумови соціально-економічного розвитку держави, прогнозує та контролює законність діяльності всіх впливових та зацікавлених сил. Отже, успіх діяльності підприємств визначається двома групами чинників:

- зовнішніми, частина яких пов'язана з ефективністю створюваних державою умов і стимулів діяльності підприємств і усуненням кризових явищ в економіці та з ризиками, що виникають в державі, перед непередбачуваністю яких підприємство безсиле;
- внутрішніми – ступенем професіоналізму керівників і працівників підприємства й ефективністю схвалюваних на підприємстві рішень щодо впровадження і використання ринкових механізмів господарювання.

Представниками класичної економічної теорії визнано, що функціонування ринкової економіки є прикладом дії саморегулювальної системи. Основними механізмами саморегулювання є вільна конкуренція і банкрутство. Конкуренція здійснює автоматичну селекцію власників і виробництв на ефективних і неефективних. Неефективні підприємства із часом перетворюються на фінансово неспроможні і потребують вжиття низки антикризових заходів, що передбачають призначення механізмів санації або ж банкрутства. Представники ж кейнсіанської школи наголошують на необхідності державного регулювання розвитку економіки, особливо в періоди фінансових криз та потрясінь. Проте прихильники обох теорій визнають, що погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання та банкрутство залежно від масштабу його діяльності може мати катастрофічні наслідки як для нього самого, так і для інших представників бізнесу й для держави. Тому проблема підвищення фінансової спроможності й запобігання банкрутству має вирішуватися не на окремому підприємстві, а на загальнодержавному рівні.

Зважаючи на те, що в науковій літературі й законодавчих актах до цієї пори не має однозначного підходу до розмежування й визначення окремих економічних категорій та термінів щодо неспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, пропонуємо дещо упорядкувати найбільш часто вживані терміни. Так, вважаємо, що можна ототожнити поняття «поточна

фінансова неплатоспроможність», що фігурує в нормативно-правовому полі [1], з терміном «технічна неспроможність», який трапляється в наукових працях [2], аналогічно можна ототожнити й терміни «стійка фінансова неплатоспроможність» та «фінансова неспроможність». Зазначимо, що «фінансова неспроможність» і «банкрутство» – різні поняття, адже фінансова неспроможність – лише передумова банкрутства, а не банкрутство, тоді як банкрутство завжди є результатом (показником) фінансової неспроможності. Тому ототожнення цих понять некоректне.

У науковій літературі є досить багато визначень поняття «банкрутство» (табл. 1). Одні автори розуміють банкрутство як результат неефективного менеджменту, інші – як кінцевий результат фінансової кризи, що призводить до тимчасової або ж до стійкої неплатоспроможності, ще інші наголошують на юридичному визнанні факту фінансової неспроможності арбітражним судом.

Загалом, якщо сутність терміна «банкрутство» досить широко розкрито в наукових виданнях, то поняття «неплатоспроможність» «фінансова неплатоспроможність», «фінансова неспроможність» не мають чіткого визначення й іноді вживаються як синоніми, ототожнюються з поняттям «банкрутство».

Незважаючи на те, що в Господарському кодексі України (ч. 1. ст. 209) вживається термін «неспроможність суб'єкта підприємництва», а в Кримінальному кодексі України (ст. ст. 218–219) йдеться про стійку фінансову неспроможність боржника, чіткого визначення цих понять немає. Проте поруч із законодавчим визначенням поняття неплатоспроможності та неспроможності зараз чинними є «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій із приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» (далі – Методичні рекомендації) [1] – підзаконний нормативно-правовий акт, який вказує на конкретні ознаки «стійкої фінансової неспроможності».

Таблиця 1

Визначення терміна «банкрутство»

Банкрутство – це:	Джерело
– визнане судовими органами незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, ознакою якого є припинення розрахунків за зобов'язаннями через нестачу активів у ліквідній формі;	Є.М. Андрушак [3]
– визнана судом <i>неспроможність</i> суб'єкта господарювання виконувати власні зобов'язання та продовжувати підприємницьку діяльність унаслідок її економічної неефективності, що є негативним наслідком кризи, призводить до порушення фінансових відносин і ставить під загрозу подальше існування підприємства;	М.М. Берест, А.П. Тимошенко [4]
– встановлена судовим порядком <i>фінансова неспроможність</i> підприємства, тобто нездатність підприємства задовольнити в установлені строки пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги, та виконати зобов'язання перед бюджетом;	І.О. Бланк [5]
– визнана господарським судом <i>неспроможність</i> боржника відновити власну платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені в порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури;	Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343–ХІІ [6]
– юридичний факт визнання боржника арбітражним судом банкрутом через його <i>неспроможність</i> платити за своїми зобов'язаннями як підсумковий результат глибокої фінансової кризи, що була спричинена незадовільним управлінням в довгостроковому та короткостроковому періодах;	А.С. Зінченко [7, с. 117]

– розплата за управлінські помилки в стратегічному плануванні, хибні цілі й ухвалені для їх досягнення рішення, наслідком чого повинно бути невідворотне включення механізму фінансового банкрутства – розорення боржника кредиторами;	М.С. Лосєва, Є.А. Ревтюк, В.П. Петренко [8]
– <i>неспроможність</i> суб'єкта продовжувати свою підприємницьку діяльність внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості, коли активів у ліквідній формі не вистачить для задоволення боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом;	Й.М. Петрович [9, с. 346]
– підсумковий результат глибокої фінансової кризи, що унеможливує нормальну діяльність підприємства та робить його неплатоспроможним;	О.Л. Пластун [10]
– пов'язана з недостатністю активів у ліквідній формі <i>неспроможність</i> юридичної особи задовольнити в установленій для цього строк заявлені до неї з боку кредиторів вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом;	О.О. Терещенко [11]
– пов'язана з недостатністю активів у ліквідній формі нездатність юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити вимоги своїх кредиторів у встановлений для цього строк;	О.Ю. Третьак [12]
– <i>неспроможність</i> підприємства фінансувати поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання.	А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін [13]

Джерело: складено автором.

У даних Методичних рекомендаціях термін «неплатоспроможність» вживається у двох видах:

– *поточна неплатоспроможність*, яка характеризується як фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент у зв'язку з випадковим збігом обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу, що, відповідно до законодавчого визначення, розглядається як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами;

– *критична неплатоспроможність*, яка відповідає фінансовому стану потенційного банкрутства, наявна тоді, коли на початку і наприкінці звітного кварталу є ознаки поточної неплатоспроможності [1].

Як справедливо зауважує В.О. Улибіна, у цьому документі практично вперше на державному рівні здійснено спробу визначити види неплатоспроможності й ознаки стійкої фінансової неспроможності. Заслуговує на увагу висновок автора, що «<...> критична неплатоспроможність є проявом стійкої фінансової неспроможності <...> та <...> існує пряма взаємозалежність між критичною неплатоспроможністю та стійкою фінансовою неспроможністю», проте не можемо погодитися з іншим висновком, що «<...> «неплатоспроможність» та «неспроможність» є синонімічними термінами <...>» [14, с. 130].

Зупинимося на основних поняттях у сфері фінансової неспроможності більш детально. Зокрема, на наш погляд, варто визначитися з поняттями «неспроможність» та «неплатоспроможність». Якщо перший термін є більш широким і означає неможливість зробити що-небудь, безсилість у чомусь [15], то другий звужує загальну неспроможність до неможливості здійснювати функцію платежів. Тобто ці терміни співвідносяться як загальне й часткове. Тому щодо фінансово-економічної діяльності суб'єктів господарювання вважаємо за доцільне розрізняти «економічну (або повну) неспроможність» – неможливість здійснювати економічну діяльність, «фінансову неспроможність» – неможливість здійснювати будь-які фінансові

операції та «*фінансову неплатоспроможність*» – неможливість своєчасно й у повному обсязі здійснювати фінансові розрахунки за боргами. Останню, справді, можна розглядати як поточну та критичну неплатоспроможність, як це визначено в Методичних рекомендаціях [1].

Для упорядкування значущості й місця кожного із вживаних у спеціальній літературі термінів, що розкривають різні аспекти неспроможності суб'єктів господарювання, повернемося до тези, що фінансові негаразди можуть мати навіть катастрофічні наслідки для всіх учасників економічної діяльності. Отже, фінансова неспроможність – це своєрідна катастрофа, вихід з якої потребує системного підходу на основі застосування антикризового управління в умовах невизначеності та теорії катастроф. Ми спираємося на наукові напрацювання в цьому напрямі, зокрема, А.Б. Качинського [16], Л.О. Лігоненко [17], Ю.Н. Нечаєва [18] та зауважимо, що ситуації у сфері підприємницької діяльності, зокрема щодо фінансової спроможності, можуть бути штатними, екстремальними, позаштатними, надзвичайними й аварійними, для врегулювання яких ухвалюють відповідні управлінські рішення.

Загалом, якщо розглядати вищенаведені терміни в контексті теорій катастроф, антикризового управління та системного аналізу, то, на наш погляд, можна запропонувати таку їх ієрархічну залежність (рис. 1):

Рис. 1. Ієрархічна взаємозалежність ситуацій у сфері підприємницької діяльності та характеристики фінансового стану суб'єктів підприємництва

Залежно від того, в якій фінансовій ситуації опинилися підприємство, галузь чи держава, на різних рівнях управління мають ухвалюватися певні управлінські рішення.

Так, вважаємо, що управлінські рішення щодо фінансової спроможності залежно від ситуації такі:

- у штатній ситуації – ситуативні, забезпечують регулювання окремих показників, операцій та процесів, спрямовані на вирішення поточних питань та розвиток;
- в екстремальній – системні, ухвалені з урахуванням впливу низки чинників і наслідків від ухвалення даного рішення з метою повернення до штатної ситуації;
- у позаштатній – раціонально-інтуїтивні, сформовані в межах стохастичного управління в умовах невизначеності (напрацювання та вибір оптимального варіанту вирішення проблеми);
- у надзвичайній – антикризові, вироблені на основі оцінювання прямих та потенційних ризиків;
- в аварійній – креативні, на основі теорії управління конфліктами, спрямовані на пошук варіантів збереження суб'єкта підприємництва й підвищення його життєздатності.

Оскільки суб'єкти підприємницької діяльності є рушійною силою реального сектора економіки, а податки й платежі, які вони сплачують до бюджету, є фінансовою основою функціонування держави, то питання забезпечення умов для їх розвитку й фінансової стійкості потребують постійної уваги з боку останньої.

Однією із критичних загроз, які можуть порушувати нормальне функціонування ринкової економіки й гальмувати соціально-економічний розвиток держави, є виникнення стійкої фінансової неспроможності суб'єктів підприємництва. Тому зараз немає жодної країни з ринковою економікою, в якій би не застосовувався механізм державного регулювання економіки, не створювалися би спеціальні інституційні системи (законодавство й органи управління) для запобігання стійкій фінансовій неспроможності суб'єктів підприємництва та подолання її.

Вважаємо, що державне регулювання діяльності суб'єктів підприємництва полягає в тому, щоб забезпечити стабільність функціонування та належні умови для зростання ефективності реального сектора економіки. Для різних сфер підприємницької діяльності державне регулювання набуває конкретної форми, яка втілюється у відповідному законодавстві та державній політиці. Що стосується фінансової неспроможності, то втручання держави в діяльність суб'єктів підприємництва має забезпечити досягнення головної мети – незворотності повернення боргу способами, які сприяють росту стійкості й ефективності економіки та не завдають шкоди важливим для країни інтересам.

Зважаючи на мету держави щодо регулювання фінансової неспроможності суб'єктів підприємництва, умовно можна розділити її завдання на три основні групи:

- підтримка ефективних підприємств;
- ліквідація неефективних власників і (або) виробництв;
- запобігання несумлінним діям і фіктивному банкрутству.

Оскільки найбільш катастрофічними наслідками фінансової неспроможності суб'єктів підприємництва є їх банкрутство, то система державного регулювання в цій сфері має бути спрямована на те, щоб процедура банкрутства здійснювалася лише за обґрунтованої необхідності, доцільно й економічно. Тобто ця процедура має базуватися на певних принципових засадах, що гарантують її безпечність для ефективного бізнесу, населення і країни загалом, а витрати на її проведення мають бути мінімальними.

До загальних принципів, на яких повинна будуватися система державного регулювання сфери фінансової неспроможності, можна віднести:

- верховенство закону та прав власності;
- незворотність виконання договорів;
- рівність всіх суб'єктів підприємництва перед вимогою незворотності повернення боргів;
- публічність і прозорість процедур ухвалення рішень про банкрутство.

Сам процес державного регулювання сфери неплатоспроможності суб'єктів підприємництва містить чотири складові частини:

- фіксація стану неплатоспроможності;
- встановлення способів відновлення платоспроможності;
- регулювання процедури банкрутства;
- визначення учасників процесу, їхніх функцій та відповідальності.

Вище перелічені мета, завдання та принципи державного регулювання фінансової неспроможності є методологічною основою, на якій має будуватися будь-яке національне законодавство, спрямоване на запобігання стійкій неплатоспроможності суб'єктів підприємництва в умовах ринкової економіки.

Національне законодавство з регулювання сфери неспроможності суб'єктів підприємництва має враховувати: особливості розвитку реального сектора економіки; тактичні й стратегічні цілі економічної політики держави; наявну систему державного регулювання; традиції ведення бізнесу тощо.

Підготовка першого Закону «Про банкрутство» і другого Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» здійснювалися тоді, коли в Україні ще не визначилися контури національної економіки і системи державного управління. Капітал і бізнес проходили стадію зародження. Тому законодавство для системи державного регулювання сфери неплатоспроможності будувалося здебільшого з огляду на світовий досвід.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі:

1. Визначено, що стосовно фінансово-економічної діяльності суб'єктів господарювання доцільно розрізняти *економічну (або цілковиту) неспроможність* – неможливість здійснювати економічну діяльність, *фінансову неспроможність* – неможливість здійснювати будь-які фінансові операції та *фінансову неплатоспроможність* – неможливість своєчасно й у повному обсязі здійснювати фінансові розрахунки за боргами, яка, у свою чергу, поділяється на поточну та критичну неплатоспроможність.

2. Ситуації у сфері підприємницької діяльності, зокрема щодо фінансової спроможності, можуть бути штатними, екстремальними, позаштатними, надзвичайними й аварійними, залежно від яких фінансовий стан може характеризуватися як: фінансова спроможність; фінансова неплатоспроможність (поточна, критична); стійка фінансова неспроможність; економічна або повна неспроможність; банкрутство.

3. Для кожної фінансової ситуації ухвалюються відповідні управлінські рішення: у штатній ситуації – ситуативні; в екстремальній – системні, для повернення до штатної ситуації; у позаштатній – раціонально-інтуїтивні, сформовані в межах стохастичного управління; у надзвичайній – антикризові, вироблені на основі оцінювання прямих та потенційних ризиків; в аварійній – креативні, на основі теорії управління конфліктами.

4. Зараз в Україні досить висока частка учасників підприємницької діяльності перебувають у надзвичайній, або ж аварійній ситуації, що стало наслідком недалекоглядної державної економічної політики. Тому під час формування загальнодержавних рішень та підготовок нового законодавства з регулювання економіки на перший план виходить завдання з її відродження, а також створення на базі визнаних світових стандартів системи раціонального й ефективного державного регулювання сфери фінансової неспроможності, яка би була адекватна характеру національної економіки та державного управління. Успіх реалізації такого підходу залежить від правильності вибору особливостей, які варто враховувати під час побудови регуляторної системи, способів втілення цих особливостей у регуляторні норми та механізмів їх реалізації.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій із приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19 січня 2006 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.3220.3&nobreak=1>.
2. Кравченко О.О. Динаміка банкрутства підприємств та рівень безробіття. Молодий вчений (Young Scientist). 2017. № 3 (43). С. 691–698. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/160.pdf>.
3. Андрушак Є.М. Удосконалення інституту банкрутства. Фінанси України. 2011. № 9. С. 137.
4. Берест М.М., Тимошенко А.П. Критичний аналіз змісту економічної категорії «банкрутство». Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. № 29. С. 172.
5. Бланк І.О., Ситник Г.В. Управління фінансами підприємства: підручник. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 780 с.
6. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343–XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
7. Зінченко А.С. Економічна сутність банкрутства. Управління розвитком. 2013. № 23 (163). С. 115–118.
8. Лосева М.С., Ревтюк Є.А., Петренко В.П. Процедура банкрутства – ефективний важіль примусового вдосконалення систем управління суб'єктами господарювання. Регіональні перспективи (Полтава). 2009. № 2. С. 291–294.
9. Петрович Й.М., Прокопишин-Рашкевич Л.М. Економіка та фінанси підприємств: підручник. Львів, 2014. 408 с.
10. Пластун О.Л. Визначення сутності поняття «банкрутство» у сучасній науковій літературі. Вісник ЖДТУ. 2011. № 2. С. 261.
11. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посібн. К.: КНЕУ, 2010. 412 с.
12. Третяк О.Ю. Про проблему банкрутства підприємств. Економіка України. 2010. № 2. С. 150.
13. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий: учебник. М.: Инфра-М, 2009. 343 с.
14. Улибіна В.О. Ознаки стійкої фінансової неспроможності в контексті злочину доведення до банкрутства. Юридичний вісник. 2012. № 2 (23). С. 128–131.
15. Словник української мови: в 11 т. Т. 5. 1974. С. 388. URL: <http://sum.in.ua/p/5/388/2>.
16. Качинский А.Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем К., 2006. 336 с.
17. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 580 с.
18. Нечаев Ю.Н. Теория катастроф: современный подход при принятии решений. СПб.: Арт-Экспресс, 2011. 392 с.